

РЭВІНДЫКАЦЫЯ ПРАВАСЛАЎНЫХ ХРАМАЎ У ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ (1921–1939 гг.): ГІСТАРЫЯГРАФІЯ ПРАБЛЕМЫ

Цымбал Аляксандр Георгіевіч,

Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт (г. Мінск, Беларусь)

Артыкул прысвечаны вывучэнню гістарыяграфіі акцыі рэвіндыкацыі ў Заходняй Беларусі накіраванай на адабранне ў праваслаўнай царквы яе маёмасці на карысць каталіцкага касцёла.

Адной з істотных праблем у палітыцы польскіх улад адносна праваслаўнай царквы ў Заходняй Беларусі была акцыя рэвіндыкацыі праваслаўных святынь. Пад рэвіндыцыяйці разумеецца працэс перадачы каталіцкай царкве рухомай і нерухомай маёмасці, што раней належала каталікам і грэка-каталікам і была адабрана царскім урадам на карысць праваслаўнай царквы пасля падзелаў і далучэння часткі Рэчы Паспалітай да Расійскай імперыі. Беларускі гісторык А. Ганчар лічыць, што ў 1861–1901 гг. на тэрыторыі Беларусі ў каталіцкай царквы было адабрана 296 храмаў, 207 з якіх былі перароблены ў праваслаўныя цэрквы [1, с. 9]. Польскі даследчык Е. Пацук называе 1025 касцёлаў і 390 уніяцкіх цэркваў, якія знаходзіліся на тэрыторыях, што ўвайшлі ў склад Польшчы [2, с. 348]. А. Мірановіч адзначае, што па падліках улад у 1914 г. ва ўладанні праваслаўнай царквы знаходзілася 640 былых уніяцкіх і 240 каталіцкіх храмаў [3, с. 89].

Справа рэвіндыкацыі мела палітычна-рэлігійны і матэрыяльны характар. Улады Расійскай імперыі будавалі цэрквы як сімвалы царскага панавання. Праваслаўнай царкве ў значных памерах былі перададзены ўладанні каталіцкай і ўніяцкай цэркваў. З адраджэннем польскай дзяржавы праваслаўная царква страціла статус дзяржаўнага інстытута і апынулася ў стане царквы рэлігійных і нацыянальных меншасцей. Сярод польскіх палітыкаў, каталіцкага духавенства і вернікаў узнікла жаданне вярнуць раней адабраную маёмасць. Дзяржаўныя ўлады, з аднаго боку, былі вымушаны паддацца ціску каталіцкай большасці, а з другога, прытрымлівацца заканадаўчых норм і паважаць інтарэсы праваслаўнай царквы.

Даследчыкі вылучаюць тры этапы рэвіндыкацыйных працэсаў у міжваенны перыяд. Яны адрозніваліся спосабамі і метадамі дзейнасці каталіцкіх колаў, пазіцыяй і ўдзелам дзяржаўных улад, формамі супраціўлення праваслаўнага насельніцтва і кліру [3, с. 86-96]. Першая хваля прыпадае на 1918–1924 г. і характарызуецца стыхійнасцю працэсу. У асноўным ініцыятарамі рэвіндыкацый было мясцовае каталіцкае духавенства, часта пры ўдзеле войска і паліцыі. Рэвіндыкацыі спрыяў факт, што большасць культавых будынкаў не дзейнічала і была пакінутая духавенствам, якое выехала ў эвакуацыю.

Першая хваля рэвіндыкацыі адпавядала інтарэсам каталіцкай царквы, але супярэчыла дзяржаўным інтарэсам, бо выклікала канфлікты ў грамадстве і не спрыяла інтэграцыі ўсходніх зямель. Адміністрацыйна-паліцэйскія метады рэвіндыкацыі не ўлісваліся ў нормы дэмакратычнай дзяржавы і выявілі неабходнасць заканадаўчага вырашэння праблемы царкоўнай уласнасці. Спрэчным застаецца пытанне аб колькасці занятых католікамі храмаў. К. Сракоўскі прыводзіў лічбу ў 400 рэвіндыкаваных цэркваў у першы год існавання адноўленай польскай дзяржавы, а ўсяго за 1918–1924 г. – 500 [4, с. 44]. В. Касцюк таксама лічыць, што было адабрана 400 храмаў, а менавіта ў Палескай епархіі – 24 цэрквы і 2 капліцы [5, с. 81]. У 1923 г. сенатар Герштынскі з украінскага клубу паведамляў, што польскія ўлады на беларускіх і ўкраінскіх землях зачынілі 250 цэркваў [6, арк. 299]. А. Мірановіч сцвярджае, што ў 1918–1924 г. ва ўладанне каталіцкай царквы перайшло 315 царкоўных будынкаў, у тым ліку 175 уніяцкіх і 140 каталіцкіх [7, с. 130].

Другі этап рэвіндыкацыі вызначаецца з 1929 г. Фармальнай нагодай была пастанова Вярхоўнага Суда аб сканчэнні тэрміну даўнасці на вяртанне ўласнасці, страчанай у часы царызму. Каталіцкія біскупы падалі 614 іскаў аб вяртанні маёмасці супраць інстытутаў, якія рэпрэзэнтавалі праваслаўную царкву. Адначасова было пададзена 32 іскі супраць дзяржаўнай казны і 109 – супраць прыватных асоб [3, с. 93]. Усяго – 755. Сустрэкаюцца і іншыя даныя. Па заяве ад 6 студзеня 1930 г. міністра веравызнання С. Чэрвінскага – 724 (692 іскі да праваслаўных кансісторый і 32 да ўрада) [8, с. 2]. У Віленскай епархіі планавалася адабраць 71 царкву [9, с. 62], у Гродзенскай – 159 храмаў са 174 [10, с. 166], а ў Палескай – 248 з 320 [8, с. 30].

Польскі даследчык В. Мыслек звяртаў увагу, што адначасова каталіцкай царквой была распачата прапагандысцкая акцыя ў падтрымку сваіх патрабаванняў. Маштабнае закрыццё і разбурэнне храмаў, прымусовая атэізацыя насельніцтва ў Савецкім Саюзе адбівалася і ў Заходняй Беларусі. Каталіцкая царква падкрэплівала неабходнасць узмацнення сваіх пазіцый у сувязі з яе вядучай роляй у барацьбе з камунізмам і атэізмам [10, с. 167].

Пазіцыю ўраду ахарактарызаваў Х. Вычаўскі, які адзначаў, што ўрад, хоць і падтрымліваў жаданні каталіцкай царквы, але, апасаючыся росту пратэстных настрояў, быў вымушаны заняць пазіцыю справядлівага суддзі. Вярхоўны суд Польшчы 16 студзеня 1934 г. прыняў рашэнне аб немагчымым ажыццяўленні рэвіндыкацый судовым шляхам [11, с. 171].

Трэці этап рэвіндыкацыі і “ўзмацнення польскага элемента” на ўсходніх землях Польшчы здзяйсняўся ў 1937–1939 г. Галоўную ролю адыгрывалі ўлады і войска. Як сцвярджаў польскі гісторык А. Хайноўскі, гэты перыяд праяўляўся ў

звароце да польскасці асоб і груп насельніцтва, продкі якіх належалі да польскай нацыі ці культуры, а ў сферы рэлігіі – звязаны прымусовым зваротам у рымска-каталіцкую веру [12, s. 227]. Улады дзеля паскарэння асіміляцыйных працэсаў летам 1938 г. пачалі масава разбураць праваслаўныя храмы на Холмшчыне і Падляшшы. У гэты ж час была знішчана і царква Аляксандра Неўскага ў Гродна.

Такім чынам, гістарыяграфія акцыі рэвіндыкацыі ў Заходняй Беларусі канцэнтруецца вакол некалькіх асноўных праблем: 1) перыядызацыя акцыі і вызначэнне характэрных асаблівасцей кожнага з перыядаў; 2) метады дзеянняў каталіцкага духавенства; 3) пазіцыя дзяржаўных улад, праваслаўнай царквы і нацыянальных меншасцей у Польшчы; 4) колькасць адабраных храмаў у праваслаўнай царквы на карысць каталіцкага касцёла і інш.

Літаратура

1. Ганчар, А.И. Деятельность Римско-католического костела по сохранению позиций католицизма на территории Беларуси (1864–1905 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / А.И. Ганчар ; НАН Беларуси, Гос. науч. учр. "Институт истории". – Минск, 2007. – 21 с.
2. Pacuk, J. Polityka państwa polskiego wobec ludności białoruskiej w latach 1919–1926 (Problemy podstawowe) : rozprawa doktorska / J. Pacuk. – Warszawa, 1980. – 676 s.
3. Mironowicz, A. Rewindykacja prawosławnych obiektów sakralnych w II Rzeczypospolitej / A. Mironowicz // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 2004. – № 21. – S. 83–103.
4. Srokowski, K. Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich / K. Srokowski. – Kraków : Druk. «Zsasu», 1924. – 56 s.
5. Костюк, В. История Полесской епархии (1922–1944) / В. Костюк. – Брест : Брест. обл. тип., 1999. – 152 с.
6. Archiwum Akt Nowych, MWR i OP. – Спр. 987. Арк. 299.
7. Mironowicz, A. Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku/A. Mironowicz.– Białystok : Wydaw. Uniw. w Białymstoku, 2005.–379 s.
8. Процес за праваслаўні царквы. Справа так зв. рэвіндыкацыйных судовых процэсів про перадачу 724 праваслаўных святэльні Рымско- каталіцкаму костелові. Частина перша Воліня і Поліся / Зібрав та опрац. В. Косонюцький ; ред. І. Кедрин. – Варшава : Видання Української Парляментарної Репрезентації, 1930. – 65 с.
9. Касяк, І. З гісторыі праваслаўнай царквы беларускага народу / І. Касяк. – Н. Ў. : БЦР, 1956. – 190 с.
10. Mysłek, W. Przedmurze. Szkice z dziejów Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej / W. Mysłek. Warszawa : Wydaw. Spółdzielcze, 1987. – 251 s.
11. Wyczawski, H. E. Cerkiew prawosławna w II Rzeczypospolitej / H. E. Wyczawski // Kościół w II Rzeczypospolitej : pr. zbior. / Katolicki Uniw. Lubelski ; pod red. Z. Zielińskiego, S Wilka. – Lublin : KUL, 1981. – S. 165–174.
12. Chojnowski, A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakł. Nar. im. Ossolińskich. Wydaw. PAN, 1979. – 242 s.